

Sol Aparicio*

Opombe k Freudovemu predavanju o »Weltanschauung«

Kar zadeva artikulacijo med teorijo in prakso v psihoanalizi, je Lacan podal nekaj zelo jasnih opazk. Leta 1969 je v enem od predavanj svojega seminarja *Od Drugega do drugega* dejal, da teorija psihoanalitične prakse sicer obstaja, vendar pa zato še ne moremo govoriti o teoriji nezavednega.¹ Kasneje, v Združenih državah Amerike, je bil bolj kategoričen: dejal je, da »psihoanaliza ni znanost, temveč praksa,«² k čemur je takoj pristavil presenetljivo vprašanje: »Ali obstaja teorija analize?« Odgovoril je trdilno, vendar pa že samo vprašanje sugerira, da to ni nekaj samoumevnega.

Trditev, da je psihoanaliza praksa, torej pušča odprto vprašanje znanstvenega statusa njene teorije. Odprto pušča tudi vprašanje družbenega statusa tega »v zgodovini novega«³ poklica.

Problemu statusa psihoanalize se je sicer približal že Freud, predvsem v 35. predavanju iz *Nove serije predavanj za uvod v psihoanalizo*, ki nosi naslov »O Weltanschauung«⁴. Med branjem nas presenetijo tako številna vprašanja, ki jih obravnava Freud, kot tudi nadaljnji razvoj, ki so jih doživela pri Lacanu. Opaziti je mogoče rdečo nit, ki konstituira neko vprašanje, namreč povezavo med zahtevo po znanstvenosti in etiko. Natanko to bom poskusila pokazati v tem, kar sledi.

Nič ne preseneča, da Freud posveti eno od svojih predavanj prav temi *Weltanschauung*. Gre za pojem, ki izhaja iz nemškega filozofskega jezika, ki se je

¹ J. Lacan, *Le Séminaire, livre XVI, D'un Autre à l'autre*, Seuil, Pariz 2006, str. 65.

² J. Lacan, »Conférences et entretiens dans des universités nord-américaines«, v: *Scilicet 6/7*, Seuil, Pariz 1976, str. 53–54.

³ J. Lacan, »Préface à l'édition anglaise du Séminaire XI« (1976), v: *Autres écrits*, Seuil, Pariz 2001, str. 572.

⁴ S. Freud, »Sur une Weltanschauung«, v: *Nouvelles conférences d'introduction à la psychanalyse*, (1933), Gallimard, »Folio/Essais«, Pariz 1989, str. 211–243. Vsi citati iz tega teksta so navedeni po tem prevodu.

* Psihoanalitičarka, AME PŠFLP. Psihoanalizo prakticira in poučuje v Parizu. Je aktualna predsednica PŠFLP v Franciji.

uveljavil v 19. stoletju, v stoletju miselnih sistemov. Sam Freud predstavi ta izraz kot koncept, ki je specifičen za nemški jezik in ki ga je težko prevesti, nato pa predlaga naslednjo definicijo: »*Weltanschauung* je intelektualna konstrukcija, ki vse probleme našega obstoja enotno razrešuje v neko nadrejeno domnevo«⁵ in ki nobenega vprašanja ne pusti brez odgovora. V angleščino in tudi v druge latinske jezike je bil torej izraz *Weltanschauung* zasilno preveden z *vision* ali svetovni (oziroma vesoljni) nazor.

Freud takoj doda kratko opazko, v kateri izrazi osnovni razlog svoje zadržanosti in ki tvori njegov prvi argument proti temu: imeti *Weltanschauung* je del *Idealwunsche* človeških bitij. Gre za željo [*vœu*], bomo prevedli skupaj z Lacanom, ki jo je treba umestiti med zahtevo in željo [*désir*].⁶ Kot tako jo je treba interpretirati.

Drugi argument, ki ni nepovezan s prvim, zadeva neznanstveni značaj *Weltanschauungen*. Te intelektualne konstrukcije, ki se lahko sklicujejo na znanja, pridobljena iz »razodetij, intuicije in prerokb«, so tako v nasprotju z znanstvenim pristopom, katerega edini vir spoznanja je, kot opozori Freud, »raziskovanje«, se pravi »intelektualna elaboracija skrbno preverjenih opazovanj«. Domneva, na kateri temeljijo in ki »vse probleme našega obstoja razrešuje«, omogoča »homogeno« razlago. Drugače rečeno, priskrbi označevalca gospodarja. Ne glede na to, ali je ta hipoteza filozofska, religiozna ali kakšna druga, zadovolji zahtevo obupanega bitja [*être*], ki je vedno zahteva po smislu. Prav zato gre, v freudovskih izrazih, za iluzijo, ki ustreza izpolnitvi neke želje [*vœu*].

Weltanschauung, ki se opira na takšno totalizirajočo hipotezo, bo nagnjena k uvedbi diskurza gospodarja. Natanko to opazi Freud na koncu svojega predavanja v »realizaciji« marksistične teorije v obliki ruskega boljševizma. »Teoretski marksizem, ki je bil najprej mišljen kot del znanosti«, je kasneje dosegel »ekskluzivni značaj *Weltanschauung*« in »odredil tako neizprosno prepoved mišljenja kakršno je nekoč vpeljala religija«. Kot vemo, je prepoved mišljenja glavni očitok, ki ga Freud naslovi na religijo. Tu jo razširi tudi na ostale *Weltanschauungen*.

52

⁵ Nav. po slov. prev.: »O *Weltanschauung*: ali vodi psihoanaliza k določeni *Weltanschauung*, in če vodi, h kateri?«, v: *Psihološka obzorja*, prevedla Eva Bahovec, št. 1, 1992, str. 44. *Op. prev.*

⁶ Francoska beseda *vœu* ima, za razliko od *désir*, bolj moralno konotacijo in se torej navezuje na ideal. – *Op. prev.*

Za to trditvijo Freud nemudoma zavzame svoje stališče. Ali obstaja psihoanalitični svetovni nazor? Freud odvrne, da ne, s čimer psihoanalizo odločno postavi na stran znanosti.

Postavitev psihoanalize na stran znanosti je za Freuda pomenilo predvsem razširitev polja znanstvenega izkustva, s čimer je »področje psihičnega« odprl znanstvenemu raziskovanju in posledično nanj apliciral znanstveno metodo. Iz tega je sledilo, da je psihoanalizo postavil v nasprotje z umetnostjo, religijo in filozofijo. Umetniške realizacije in sistemi, ki jih zgradita religija in filozofija, so za Freuda, kot je znano, »realizacije želje«. Medtem ko se psihoanaliza kot znanost omeji na to, da upošteva obstoj in zahtevo po *Weltanschauung*. Pozicija, ki jo zagovarja Freud, je, da psihoanaliza ne sme dajati odgovorov tam, kjer na ravni vednosti ni odgovora.

Ideja svetovnega nazora se lahko danes seveda zdi nekoliko zastarela, potem ko sta Gödel in kvantna fizika postavila pod vprašaj logiko in kozmologijo, in kljub temu, da v določenih znanstvenih krogih nekateri še vedno iščejo »teorijo vsega«!⁷ Toda pomen tega Freudovega predavanja ostaja nedotaknjen. Zlahka ga lahko izmerimo v posledicah, ki jih je Lacan izpeljal za različne probleme, ki jih načinja.

Ti problemi so Lacana dejansko dolgo zaposlovali. Pomislimo zgolj na predelavo njegove kritike religije. Potem ko je Freud religiji med drugim posvetil slovito delo *Totem in tabu* in medtem ko piše razprave o *Mojzesu in monoteizmu*, zatrdi, da je »edino religija resni sovražnik« znanosti. Znani so zadržki, ki jih je Lacan izrazil v zvezi z različnimi poantami freudovske pozicije glede tega, kot tudi pozornost, ki jo je temu posvetil. Le kako ne bi opazili, da je Lacan leta 1974 svojo tiskovno konferenco v Rimu sklenil z omembo zelo verjetnega triumfa religije nad psihoanalizo, in sicer zaradi njene sposobnosti, da realnemu vedno podeli smisel?⁸ Gre za strogo formulacijo poante, ki jo je izpostavil Freud v svoji kritiki vseh možnih *Weltanschauungen*.

⁷ Glede tega cf.: É. Klein, *Discours sur l'origine de l'univers*, Flammarion, Pariz 2010.

⁸ Cf. v zvezi s tem: J. Lacan, »Triumf religije«, tiskovna konferenca v Rimu v Francoskem kulturnem centru, 29. oktobra 1974, prevedel Samo Tomšič, v: *Problemi*, XLIV, št. 3–4/2006, str. 5–20.

Vendar pa me tu v prvi vrsti zanima Freudova pozicija v zvezi z znanstvenim statusom psihoanalize. Gre namreč za osrednje vprašanje tega predavanja. Lacan ga je najprej povzel v svojem spisu »Znanost in resnica«,⁹ kjer je zelo natančno sledil Freudu. Nato pa ga je povzel v povsem novi perspektivi, ki jo je vpeljal leta 1970 s svojo teorijo diskurzov.¹⁰ Natanko tu najde problem statusa psihoanalize svojo formulacijo in svoj najbolj izdelan odgovor.

Psihoanaliza nikakor ni in tudi ne vključuje nobene totalizirajoče imaginarne konstrukcije. Tisto, kar je v freudovskem izkustvu novo, je vpeljava novega diskurza.¹¹ In sicer takšnega, kakor ga je Lacan predstavil Američanom: »Freud je bil prepričan, da se ukvarja z znanostjo.« Freud je dejansko uvedel »popolnoma novi modus človeških razmerij«.¹²

Freud je že v *Inhibiciji, simptomu, tesnobi* obžaloval, da so njegova razmišljanja o gonu smrti nekatere privedla do tega, da so začeli poudarjati »nemoč racionalnega proti demoničnemu v nas« in da so »ta stavek pripravljene razglasiti za temeljni kamen psihoanalitične *Weltanschauung*«. ¹³ Kot opozori Lacan leta 1969, »za iznajdbo gona smrti ni treba opazovati obnašanja ljudi«!¹⁴ Freudu je ta pojem naložilo psihoanalitično izkustvo kot izkustvo diskurza.¹⁵ Kar pomeni, da teorijo vodi struktura diskurza izkustva. Še drugače rečeno, pri Freudu izhaja teorija iz določene etike.

Zamešati psihoanalizo z *Weltanschauung* ali ji pripisati določeno *Weltanschauung* je nedvomno odklon oziroma interpretacija, ki izvira iz naše lastne »žetje po smislu«, kolikor smo »bitja šibkosti«. ¹⁶ Toda ker to kljub vsemu vztraja,

⁹ J. Lacan, »Znanost in resnica«, v: *Spisi*, Društvo za teoretsko psihoanalizo, Ljubljana 1994, str. 305–325.

¹⁰ J. Lacan, *Seminar, knjiga XVII, Hrbtna stran psihoanalize*, prevedli Ana Žerjav, Samo Tomšič in Alenka Zupančič, Društvo za teoretsko psihoanalizo, Ljubljana 2008.

¹¹ Lacan je sicer že prej izpostavil subverzijo subjekta, ki jo predpostavlja freudovsko nezavedno. Tedaj je rekel takole: »Psihoanaliza ni ne *Weltanschauung* ne filozofija, ki trdi, da ima v rokah ključ vesolja. Vodi jo poseben namen, ki ga zgodovinsko opredeljuje izdelava pojma subjekt.« (Cf. *Seminar, knjiga XI, Štirje temeljni koncepti psihoanalize*, str. 76.)

¹² J. Lacan, »Conférences et entretiens dans des universités nord-américaines«, v: *Scilicet 6/7*, Seuil, Pariz 1976, str. 18–19.

¹³ S. Freud, *Inhibicija, simptom, tesnoba*, konec drugega poglavja.

¹⁴ J. Lacan, *Seminar, knjiga XVII, Hrbtna stran psihoanalize*, str. 13.

¹⁵ *Ibid.*, str. 13–15.

¹⁶ *Ibid.*, str. 12.

se lahko vprašamo, ali ni v psihoanalizi nekaj, kar k temu napeljuje. To ne more biti njena teorija, saj ta ne nudi nobenega homogenega odgovora na probleme obstoja. Prav tako to ne more biti njena praksa, ki nudi kulturni teren le za raznolikost vprašanj, ki jih izzove pestrost klinike. Zdi se mi, da gre bolj za dejstvo, da psihoanaliza implicira sebi lastno etiko, ki je sposobna podati odgovor na vprašanje nevrotičnega subjekta, in da ne popusti pred vprašanjem, s katerim se sooča psihotik. Nič več, a tudi nič manj. In to lahko zadošča, da se psihoanalizi podtakne domnevno ideologijo.

Na tej točki lahko upoštevajoč etično perspektivo, ki jo je Lacan vpeljal leta 1960,¹⁷ opazimo težavo v tem, da bi v psihoanalizi ločili med teorijo in prakso.

Etika psihoanalize, kot jo je formuliral Lacan, je edinstvena. Najprej izpostavi in postavi v samo jedro prakse nezavedno željo, ki je vektor freudovskega polja izkustva in ki ne terja nobene druge dolžnosti razen dolžnost, da se jo upošteva. V nasprotju s tem, kar se včasih nekoliko na hitro ponavlja, Lacan ni izrekel nobenega imperativa, kot je »ne smemo popustiti glede želje«. V sklepu svojega VII. seminarja je dejal, da je s psihoanalitične perspektive edina stvar, za katero smo lahko krivi, ta, da smo popustili glede želje,¹⁸ kar je nekaj popolnoma drugega. V istem obdobju je predlagal, da konec analize subjekta privede do praga, ki je vprašanje, »ali ve, kaj želi«.¹⁹ Te besede izražajo le dolžnost vednosti, ki zadeva nezavedno.

Leta 1964 Lacan za Šolo, ki jo ustanovi, formulira zelo jedrnato definicijo etike psihoanalize, ki jo označi preprosto kot »prakso njene teorije«.²⁰ Kako naj razumemo to zgoščeno artikulacijo med etiko, prakso²¹ in teorijo? Zdi se, da je teorija tu postavljena na prvo mesto. Vendar pa to drži le v toliko, v kolikor Lacan dejansko pripiše najpomembnejšo vlogo konceptualnim orodjem, brez katerih se ne moremo približati izkustvu in ki so v primeru analitičnega izkustva predvsem

¹⁷ Seveda v svojem seminarju *Etika psihoanalize*, vendar tudi na zadnjih straneh spisov »Vodenje zdravljenja« in »Opomba k poročilu Daniela Lagacha«, ki sta bila napisana v istem obdobju.

¹⁸ J. Lacan, *Seminar, knjiga VII, Etika psihoanalize*, Delavska enotnost, Ljubljana 1988, str. 322.

¹⁹ J. Lacan, »Remarque sur le rapport de Daniel Lagache«, v: *Écrits*, Seuil, Pariz 1966, str. 682.

²⁰ J. Lacan, »Acte de fondation«, v: *Autres écrits*, str. 232.

²¹ »Praksa« in »praxis« seveda nista popolnoma sinonimni. Lacan je za praxis podal natančno definicijo, ki je znana: praxis je sredstvo obravnavanja realnega s simbolnim. Prav tako je izpostavil, da psihoanalitična praxis tako deluje v skladu s postopkom simptoma.

Freudova. Ena, praksa, ne more brez druge, teorije. Prav to pove izraz »praxis«: obravnavanje realnega ni mogoče, ne da bi se zatekli k označevalcu, in prav to je treba osvetliti. Lacan pove, zakaj: »osvetlitev načel« analize je potrebna zato, ker »mora analitična praxis dobiti svoj status v znanosti«. In nadaljuje, »status, ki je tako zelo poseben, da ga je treba naposled priznati, in ki ne sme biti status neizrekljivega izkustva«. ²² Gre torej za to, da se ga pojasni. Etika psihoanalize je praxis njene teorije, saj se prakticirajoči analitik brez nje ne more niti orientirati v izkustvu niti ga upoštevati. Etika tu prakticirajočemu analitiku narekuje dolžnost, ki jo določa referenca na znanost.

Lacan bo nekaj let kasneje, potem ko se je vmes lotil formalizacije diskurzov, preciziral, da je etika »odvisna od diskurza«. ²³ Kajti ni zgolj ene etike. Etiko, ki je značilna za analitični diskurz, je mogoče povzeti z dolžnostjo »znajti se v nezavednem, v strukturi«. ²⁴ Tu ne gre za razmerje z nobenim drugim diskurzom razen z analitičnim diskurzom. Ali torej od te »znanstvene pokorščine«, ²⁵ ki si jo je eksplicitno želel Freud in ki jo je povzel Lacan v šestdesetih letih, ni ostalo nič? Če si zadevo pogledamo od blizu, vidimo, da temu ni tako. Natanko tej pokorščini namreč ustrezajo matematični diskurzov. Prav ta pokorščina se prevede v zahtevo po možnem prenosu vednosti, ki je magija in religija ne poznata, ²⁶ in v nujnost formalizacije, ki iz tega izhaja. Znanost za Lacana seveda ni ideal, kot je bila za Freuda, vendar pa ostaja matematična formalizacija zanj idealni cilj psihoanalize. ²⁷

Freud omenja etiko le v zvezi z moralnimi, družbenimi oziroma religioznimi zapovedmi. Ni eksplicitno formuliral etike, ki bi bila lastna psihoanalizi. Šele Lacan je uveljavil etični domet stavka, ki ga je bral kot aforizem: »*Wo Es war, soll Ich werden.*« ²⁸ Prav tako je šele Lacan v luči klasične etike premislil tako imenovani načeli ugodja in realnosti, ki sta za Freuda načeli psihične ekonomije. In pokazal, kako se v novih izrazih prisile ponavljanja, onstran načela ugodja, postavlja problem zla.

²² J. Lacan, »Acte de fondation«, v: *Autres écrits*, str. 232.

²³ J. Lacan, *Televizija*, Eseji, št. 3, Društvo za teoretsko psihoanalizo, Ljubljana 1993, str. 84.

²⁴ V skladu z dobro znano formulo iz *Televizije*, ki definira »dobro rekanje«, *ibid.*, str. 66.

²⁵ Izraz je Lacanov, iz »Znanosti in resnice«, v: *Spisi*, str. 319.

²⁶ *Ibid.*, str. 319–320.

²⁷ Cf. J. Lacan, *Seminar, knjiga XX, Še*, DTP, Ljubljana 1985, str. 96.

²⁸ Za ta primer glej: J. Lacan, »Znanost in resnica«, v: *Spisi*, str. 313.

Toda očitno je, da etika usmeri Freuda v dešifriranje polja, ki ga odpre izkustvu. Freuda žene »zahteva po gotovosti«,²⁹ ki vodi njegovo iskanje resnice in ki naj bi se ujemala z realnim. Pri tem trdno vztraja, da bi opozoril na nujnost, ki vodi znanstveno raziskovanje: upoštevanje realnosti, »realnega zunanjega sveta«. Zdi se mu, da se lahko edino za ujemanje z realnim reče, da je »resnično«.³⁰

Upoštevajoč dejstvo, da ima znanost v svojem programu »razlago, ki je homogena univerzumu«, Freud v svojem predavanju nakaže, da je realizacija tega programa odložena v prihodnost, in se odloči poudariti »poteze negativnosti«, ki zaznamujejo znanost: meje njene vednosti, njena nepopolnost [*incomplétude*], njena nujna podreditev »zunanjemu realnemu svetu« – poteze, ki izpostavijo, da tako imenovana znanstvena *Weltanschauung* pravzaprav sploh ni *Weltanschauung*.

Dejstvo, da znanost ne odgovori na zahtevo po iluziji, ki jo predpostavlja želja po *Weltanschauung*, za Freuda konstituira specifično znanstveno zahtevo, ki ji je psihoanalitična praksa kot nova veja znanosti prav tako podvržena. Prav v imenu nujnega upoštevanja realnega Freud postavi načelo, ki naj bi analitika vodilo v rokovanju s transferjem: zavrnitev, da bi zadovoljil zahtevo.

Freud tako s svojo vključitvijo v znanstveno *Weltanschauung* zajame tisto, kar bo Lacan zajel v etiki, ki jo izlušči iz freudovskega opusa.

Pomislimo na razvijanja iz Seminarja *Štirje temeljni koncepti psihoanalize*. V njem je Lacan izpostavil kartezijanski značaj zahteve po gotovosti pri Freudu. Kartezijanski v tem, da Freud pri svojem odkritju nezavednega prav tako kot Descartes najde oporo svoje gotovosti v dvomu. Eden in drugi vpeljeta prelom v razmerju do vednosti. Vendar pa je Lacan pokazal, da je ta postopek etičen in da določa status nezavednega. Pokazal je, da je želja, predvsem Freudova, izvorna točka analitičnega izkustva – kar jo povezuje s Spinozovo etiko *ordine geometrico demonstrata* –, da bi nato izpostavil, da »analitikova želja« (brez katere ni

²⁹ Gre za Freudov izraz s konca II. poglavja *Inhibicije, simptoma, tesnobe*.

³⁰ Na tej točki opozorimo, da se resnica, seveda na kompleksnejši način, artikulira z realnim tudi pri Lacanu, vendar zanj realno ni svet, temveč tisto, kar logično definira kot nemožno. Vemo, da Lacan najprej izpostavi artikulacijo resnice z govorom in vseskozi poudarja dejstvo, da je lahko rečena le na pol. Toda to pol-rekanje resnice napotuje na nemožnost, da bi jo rekli vso, saj »zmanjka besed«. Prav »skozi to nemožno je resnica povezana z realnim« (J. Lacan, *Televizija*, str. 47.)

transferja, ki bi bil vreden tega imena, saj ni subjekta, za katerega se predpostavlja, da ve) predpisuje psihoanalitično izkustvo in dejanje.

Kar zadeva razmerje psihoanalize do znanosti, je Lacanovo stališče od samega začetka popolnoma drugačno od Freudovega, vendar mu to ne preprečuje, da se mu ne bi na določenih mestih pridružil. Ko leta 1960 v *Etiki* povzame freudovsko referenco na umetnost, religijo in znanost, pri čemer znanosti še zdaleč ne loči, tako kot Freud v svojem predavanju, od filozofije, Lacan opozori na njuno davno sorodnost in »diskurz znanosti« opredeli z dejstvom, da »se v njegovi perspektivi izoblikuje ideal absolutne vednosti«. ³¹ S tega vidika ni znanstvena *Weltanschauung*, če sploh obstaja, nič manj sumljiva od *Weltanschauung* filozofije.

Toda Lacan v nadaljevanju loči znanost in filozofijo, namreč tedaj, ko ju postavi v perspektivo svoje formalizacije diskurzov, kar mu omogoči razlikovati status vednosti v eni in drugi.

Filozofija se ne navezuje na znanost, temveč na diskurz antičnega gospodarja, kjer vednost pripada hlapcu; njegova vednost je večina, ki mu je odtegnjena, tako da postane gospodarjeva vednost, se pravi teoretska vednost, ki je ločena od izkustva. Kar pa ne velja za diskurz znanosti, ki ga Lacan približa diskurzu histerika; vednost je tu na mestu produkta in ne dejavnika diskurza, je produkt dela, kateremu histerikova želja podvrže označevalca gospodarja. Sorodnost s psihoanalizo, ki izvira iz srečanja te histerikove želje s Freudovo željo, je očitna.

Vidimo torej, da diskurz analitika ni v razmerju nasprotja z diskurzom znanosti, vendar pa je v razmerju nasprotja z diskurzom gospodarja. Vidimo tudi, da ta formalizacija razmerij psihoanalize do znanosti na eni strani in filozofije na drugi strukturalno upraviči freudovsko pozicijo.

58

V Lacanovi rabi pokriva izraz diskurz veliko polje, saj označuje družbeno vez in izpostavi dejstvo, da se le-ta »vzpostavlja zgolj zato, da bi se ugnezdila na način, kot se umesti in vtisne govornica« ³² na govoreča telesa. Vendar vsak diskurz hkrati zadeva neko zamejeno polje. V primeru diskurza analitika je to polje polje

³¹ J. Lacan, *Seminar, knjiga VII, Etika psihoanalize*, str. 132.

³² J. Lacan, *Seminar, knjiga XX, Še*, str. 46.

prakse določene analize, ki določa le družbeno vez med dvema. V čem je torej interes tega diskurza za druge?

Lacan je pokazal tudi to – diskurz analitika namreč pojasni ostale diskurze v njihovi skupni funkciji, ki je v tem, da krotijo užitek. Analitik ve, da ima opravka z načelom ugodja, ki brzda užitek. Lahko torej razumemo, da je Lacan v obdobju seminarja *Še dejal*, da je »znova izluščil« [*réextrayait*] etiko psihoanalize. Ni je namreč izluščil iz freudovskega polja želje, temveč iz lacanovskega polja užitka.

Prevedla Ana Žerjav